

БОЙКО Євгенія Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, <https://orcid.org/0000-0003-1874-5433>

ІРТИЩЕВА Інна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова <https://orcid.org/0000-0002-7025-9857>

*ВЕРНЮК Наталія Олександрівна, к.е.н., доцент, декан факультету менеджменту Уманського національного університету садівництва, <https://orcid.org/0000-0001-9478-5088>
БОЙКО Олег Сергійович, директор ПрАТ «Оберіг», <https://orcid.org/0000-0003-1874-5433>*

ЕКОНОМІЧНА ТУРБУЛЕНТНІСТЬ АГРОВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ В ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Бойко Є. О., Іртищева І. О., Вернюк Н. О., Бойко О. С. Економічна турбулентність агровиробництва в умовах воєнного стану та стратегічні вектори розвитку в період повоєнного відновлення.

Війна рф проти України виявила найбільш незахищені місця в агропродовольчому виробництві, що призводить до відсутності забезпечення продовольчої безпеки як у межах країни, так і за її межами. Агропродовольчі підприємства більше року працюють в умовах воєнного стану та адаптують свою діяльність до сучасних умов. Постійні ракетні обстріли знищують агропродовольчу інфраструктуру та становлять небезпеку для ведення діяльності. Однак, агропродовольчі підприємства не зупиняють своєї діяльності, власними силами розмінують поля для посівів, залучають донорів для фінансування діяльності. В цілому, агровиробництво в Україні відбувається в час активних бойових дій та економічної турбулентності, що притаманна циклічному періоду глобальних криз. Відповідно до сучасних умов існує необхідність у дослідженні процесу організації агровиробництва в умовах воєнного стану та визначення основних перспектив його повоєнного відновлення.

Метою статті є дослідження економічної турбулентності агровиробництва в умовах воєнного стану та обґрунтування стратегічних векторів розвитку в період повоєнного відновлення. Здійснено аналіз аграрного виробництва в умовах воєнного стану, визначивши падіння показників ВВП за рахунок цілеспрямованого знищення та вивезення рф значного обсягу сільськогосподарської продукції, скорочення посівних площ внаслідок окупації, замінування та ведення активних бойових дій. Доведено необхідність в обґрунтуванні концептуальної моделі відновлення агровиробництва на ресурсозберігаючих та природоохоронних засадах, що ґрунтується на п'яти основних циклах, на підтримку яких орієнтується економічний механізм відновлення агровиробництва. Наголошено на важливості в моделі відновлення агровиробництва вивчення агрегованого комплексу безпечових факторів, що будуть адаптуватися в діяльність. Наголошено, що повоєнне відновлення агровиробництва в умовах економічної турбулентності повинно ґрунтуватися на інноваційних інструментах ведення діяльності, таких як кластеризація, капіталізація та фінансизація галузі. Доведено важливу роль у відновленні агровиробництва закордонних донорів, що забезпечать донорську підтримку у вигляді грантів, проектів фінансування, тощо.

Ключові слова: економічна турбулентність, агровиробництво, воєнний стан, повоєнне відновлення, стратегічні вектори.

Постановка проблеми. Війна рф проти України виявила найбільш незахищені місця в її агропродовольчому виробництві, що призводить до відсутності забезпечення продовольчої безпеки як у межах країни, так і за її межами. Агропродовольчі підприємства більше року працюють в умовах воєнного стану та адаптують свою діяльність до сучасних умов. Постійні ракетні обстріли знищують агропродовольчу інфраструктуру та становлять небезпеку для ведення операційної діяльності. Однак, агропродовольчі підприємства не припиняють своєї діяльності, власними силами розмінують поля для посівів, залучають донорів для фінансування діяльності. В цілому, агровиробництво в Україні відбувається в час активних бойових дій та економічної турбулентності, що притаманна

циклічному періоду глобальних криз. Відповідно до сучасних умов існує необхідність в дослідженні аналізу агровиробництва в умовах воєнного стану та визначення основних перспектив його повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостям аналізу економічної турбулентності аграрного виробництва в умовах воєнного стану приділено значну увагу вітчизняними вченими, зокрема: Євсєєва-Северина І., Іртищевої І., Кириченко О., Ніколаєнко С., Негрей М., Скопенко Н., Стегней М., Трофімцевої О. та ін. Однак, рф продовжує руйнувати сільськогосподарську інфраструктуру України, значна частина територій знаходиться в зоні активних бойових дій, саме тому існує необхідність в аналізі основних проблем, притаманних економічній турбулентності, та обґрунтуванню стратегічних

векторів повоєнного відновлення агровиробництва.

Формулювання цілей статті. *Метою статті* є дослідження економічної турбулентності агровиробництва в умовах воєнного стану та обґрунтування стратегічних векторів розвитку в період повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Погоджуємося з думкою Негрей М.В. та Трофімцевої О.В., що «вторгнення Росії в Україну викрило і загостило напруженість на світових ринках сільськогосподарської продукції, яка виникла під час COVID-19. Стала зрозумілою критична необхідність формування стійких продовольчих ринків. За даними Світового банку за квітень 2022 року війна в Україні змінила глобальні моделі торгівлі, виробництва та споживання товарів таким чином, що дозволить утримувати ціни на історично високих рівнях до кінця 2024 року, посилюючи продовольчу безпеку та інфляцію.

У відповідь на нові загрози країнами G7 28 червня 2022 року був створений Глобальний альянс з продовольчої безпеки, який взяв на себе додаткові зобов'язання на 4,5 мільярда доларів США для захисту найбільш уразливих верств населення від голоду та недоїдання, що становить загальну суму понад 14 мільярдів доларів США в якості спільного зобов'язання щодо глобальної продовольчої безпеки цього року. Також новоутвореним Альянсом задекларовано підтримку України у відновленні аграрного експорту, намагання відкрити безпечний морський коридор через Чорне море та створення альтернативних маршрутів для українського експорту. Європейський союз та Велика Британія суттєво підтримали українських агровиробників, відмінивши імпортні обмеження, включаючи тарифні квоти» [1, с. 54].

Незважаючи на підтримку закордонних партнерів, РФ «цинічно» обстрілює портову та виробничу інфраструктуру України, що призводить до знищення значної частини сільськогосподарської продукції, яка дозволила б забезпечити продовольчу безпеку.

Колектив науковців наголошує, що «Російська Федерація цілеспрямовано підриває економіку України шляхом блокування вітчизняного експорту. Після практично тотального економічного провалу в березні 2022 року, коли 87% бізнесу в Україні де-факто зупинили свою діяльність, зараз цей показник, незважаючи на перебої з енергопостачанням і ракетні обстріли, які тривають навіть у тилу, знизився до 25%. У досліджуваному періоді

спостерігалось суттєве зниження виробничого потенціалу експортоорієнтованих секторів аграрної економіки та руйнація логістичних шляхів транспортування продукції за кордон. Локалізація і подолання негативного впливу кризових явищ на експортну діяльність суб'єктів АПК можлива за умови швидкого звільнення усіх територій України від російської окупації, розмінування забруднених та включення в господарський обіг невикористовуваних сільськогосподарських земель, відродження аграрного ресурсного потенціалу і зруйнованих потужностей на сучасній інноваційно-технологічній базі» [2].

Не дивлячись на все те, що переживає сучасне агровиробництво, необхідно зазначити, що діяльність не зупиняється, а на деяких територіях відновлюється. Саме тому, необхідно постійно удосконалювати державну політику підтримки агропродовольчого виробництва в умовах воєнного стану та розроблювати подальші шляхи повоєнного відновлення з урахуванням сучасних викликів.

Внаслідок військової агресії пошкодження вітчизняної інфраструктури є колосальними і продовжують зростати. Операційні збої і втрата потужностей були особливо великими в металургійному секторі (5% довоєнного ВВП) та сільському господарстві (12% довоєнного ВВП), що обґрунтовується їх розташуванням близько до зон активних бойових дій. Логістичні проблеми, що виникли в результаті військових дій та пов'язані з роботою портів, транспортних мереж та енергетичної інфраструктури, продовжують негативно впливати на економіку та життя мирного населення. Втрата критично важливих морських портів (таких як Маріуполь) та блокада чорноморського узбережжя унеможливила масовий експорт сільськогосподарських та металургійних товарів. Експорт сільськогосподарської продукції дещо збільшився в серпні за підтримки зернового коридору, що дозволяє експортувати через морські порти, але залишається приблизно на 30% нижче рівня 2021 року [4].

Отже, у період відновлення економіки в Україні та світі загалом дуже важливими є інноваційні засади сталого виробництва в контексті ресурсозбереження. За прогнозами вчених, до 2050 р. населення земної кулі становитиме приблизно 9 млрд, а використання продовольчих товарів підвищиться на 70%. Забезпечити таке використання природних багатств без інноваційних підходів в агровиробництві неможливо.

Важливі передумови відновлення агро-виробництва на регіональному рівні, насамперед конкурентоспроможність виробничої спрямованості територій, де вирішуються та вивчаються проблеми зайнятості сільського населення, підвищення рівня його життя, забезпечуються екологічно безпечні умови розвитку сільськогосподарського виробництва за рахунок раціонального використання природних багатств та впровадження інновацій.

Наразі значна частина територій сільськогосподарського призначення заміновані або знаходяться в процесі розмінування, існує постійна загроза пожеж від ведення активних бойових дій. Саме тому першочерговим завданням для аграрних підприємств, що працюють за таких умов, є належне безпечне ведення своєї діяльності. Вважаємо, що сьогодні для всіх учасників агропродовольчого виробництва необхідно розуміти, як здійснювати свою діяльність в умовах активних бойових дій та після деокупації територій.

Ефективне відновлення агровиробництва повинно відбуватися на засадах ресурсозберігаючої та природоохоронної політики, що можливе за використання дієвого економічного механізму та буде реалізовуватися через взаємодію правової, економічної та

організаційної складових, котра повинна спрямовуватися, насамперед, на підвищення конкурентоспроможності сталого агровиробництва. При цьому державі відводиться ключова роль у створенні сприятливого середовища для ефективного відновлення агровиробництва на засадах ресурсозберігаючої та природоохоронної політики. Економічний механізм відновлення агровиробництва включає економічні важелі впливу на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств через державне регулювання та ринковий механізм.

Станом на 24 лютого 2023 року сума прямих збитків, завданих агропромисловому комплексу України, складає \$8,7 млрд [6]. Вважаємо, що за таких умов існує необхідність в удосконаленні відновлення агровиробництва на ресурсозберігаючих та природоохоронних засадах з урахуванням саме безпекових факторів, що найбільше сьогодні впливають на сільськогосподарську діяльність.

Зважаючи на зазначене, виділено п'ять основних циклів, на підтримку яких орієнтується економічний механізм відновлення агровиробництва (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальна схема моделі відновлення агровиробництва на ресурсозберігаючих та природоохоронних засадах

Джерело: удосконалено авторами.

Перший цикл, пов'язаний з урегулюванням симплікативних вихідних параметрів агровиробництва, що угрупуюються та формують агрегований комплекс виробничих факторів; другий – із урегулюванням симплікативних вихідних параметрів агровиробництва, що угрупуюються та формують агрегований комплекс безпекових факторів; третій – із урегулюванням стану

симплікативних вихідних параметрів природно-ресурсних факторів, що угрупуюються у відповідний агрегований комплекс; четвертий – із двома варіаціями, орієнтований на врегулювання системи інтегрованого управління, що забезпечує отримання синергетичного ефекту від взаємодії функцій ресурсозбереження та природно-ресурсної функції моделі сталого агровиробництва; п'ятий – із

питаннями формування та регулюванням сучасної системи моніторингу.

Дем'янчук І.А. зазначає, що «з урахуванням світової тенденції поширення економічної турбулентності необхідно змінювати і політику державного втручання у економічні процеси. Передусім це стосується фіскальної політики, яка не може тепер розроблятися окремо для періоду спаду, а окремо – для періоду зростання, вона має бути максимально гнучкою, щоб своєчасно реагувати на турбулентні зміни в економіці» [7].

Важливу роль у забезпеченні повного відновлення аграрного сектору відіграє створення галузевих (міжгалузевих) і територіальних взаємопов'язаних структур, однією з яких є агрокластер. Кластер (англ. cluster – пучок, цвях, куц, сукупність, концентрація) – це організаційна єдність розміщених в одному регіоні технологічно взаємопов'язаних виробництв [8]. На сучасному етапі застосування кластерів є визнаним способом сталого інноваційного розвитку в контексті ресурсозбереження і становлення конкурентоспроможності сільськогосподарської діяльності регіону та АПК в цілому.

У результаті дослідження виявлено та окреслено такі завдання:

- визначити основні характеристики агрокластера залежно від сфери застосування і сформувавати його основні структури;

- дослідити економічні засади та способи переходу до кластерної форми організації агровиробництва;

- науково обґрунтувати принципи утворення регіональних кластерів сталого агровиробництва в контексті ресурсозбереження;

- визначити основну структуру агрокластера і роль його окремих частин у становленні сталого розвитку сільськогосподарських підприємств регіону;

- виявити основні переваги кластерної форми організації агровиробництва на різних рівнях управління агропромисловою економікою;

- з'ясувати проблеми і перспективи становлення кластерної форми організації виробництва.

Кластерна форма організації виробничої діяльності в агровиробництві характеризується комплексом таких особливостей:

- географічне положення (розміщення сільськогосподарських підприємств на одній території);

- розвиток зв'язків між сільськогосподарськими підприємствами, науковими організаціями та органами державного управління;

- об'єднання організацій закінченого виробничого циклу, що мають одну сферу діяльності та пов'язані між собою єдиною інфраструктурою;

- наявність конкуренції, що забезпечує динамічний розвиток організацій-учасників;

- формування довгострокових господарських зв'язків між господарствами, що ґрунтуються на добровільних засадах, основна мета яких – підвищення конкурентоспроможності та сталого розвитку всіх учасників;

- інноваційна діяльність учасників;

- період формування кластерної організації виробництва.

Необхідність застосування кластерної форми ведення агропромислового виробництва пов'язана з такими економічними умовами, як:

- територіальна розпорошеність і географічна віддаленість агропромислових організацій;

- переважаючий економічний потенціал кластерних угруповань, який формується внаслідок тісної співпраці, а також спільне проникнення на внутрішні й зовнішні ринки;

- потреба в конкурентоспроможності товарів і продуктивності праці, зменшенні собівартості виробництва, становленні та використанні інтелектуального потенціалу і творчої активності учасників, а також організації аграрної діяльності, безпечної для навколишньої природи, населення і споживачів товарів;

- забезпечення сільськогосподарських організацій інноваційними технологіями виготовлення товарів, їх застосування на всіх етапах агровиробничої діяльності – від початкового етапу до реалізації товарів.

Кластерні організації на сучасному етапі можна визначити як найбільш ефективну форму організації відновлювально-інноваційних процесів, що забезпечать рівну участь всіх учасників агровиробництва.

В умовах повоєнного відновлення агровиробництва важливу роль відіграє капіталізація, тобто капітал є рушійною силою, що визначає додану вартість. Велике значення має капіталізація як форма забезпечення раціонального використання ресурсного потенціалу, наприклад природних багатств.

Опираючись на усвідомлення того, що природні ресурси певної території мають забезпечувати потреби її суспільства, то й господарська діяльність на цій території обумовить необхідність пошуку шляхів формування процесів капіталізації. Це передбачає насамперед створення такого

економічного підґрунтя, в якому основний акцент матиме найдоступніший капітал.

На території України це територіальні природні багатства, які є основою формування агровиробництва на певній території. Варто зауважити, що капіталізація відіграє вирішальну роль у розв'язанні завдань сталого розвитку, оскільки дає можливість визначити цілі розвитку інвестиційної привабливості та раціональності використання територіальних ресурсів. Завдяки цьому власники капіталу та природних багатств зможуть раціонально розміщувати та використовувати наявні матеріали в економічній діяльності з метою отримання максимального прибутку.

Також важливою відновлювальною засадою агровиробництва є фінансизація галузі природокористування, розвиток фінансових відносин, які швидко перетворюватимуть природний ресурс у фінансовий. Фінансизація в галузі природокористування визначає фінансову інфраструктуру та формує раціональні схеми фінансування з фінансовою чи будь-якою іншою формою відповідальності перед власниками природних ресурсів та державою. Отже, використання всіх інструментів організації агровиробництва забезпечить належне відновлення діяльності на всіх територіях України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснено аналіз аграрного виробництва в умовах воєнного стану, визначивши падіння показників ВВП за рахунок цілеспрямованого знищення та вивезення рф значного обсягу сільськогосподарської продукції, скорочення посівних площ внаслідок окупації, замінування та ведення активних бойових дій. Доведено необхідність використання обґрунтованої концептуальної схеми моделі відновлення агровиробництва на ресурсозберігаючих та природоохоронних засадах, що ґрунтується на п'яти основних циклах, на підтримку яких орієнтується економічний механізм відновлення агровиробництва. Наголошено на важливості в моделі відновлення агровиробництва вивчення агрегованого комплексу безпекових факторів, що будуть адаптуватися в діяльність.

Наголошено, що повоєнне відновлення агровиробництва в умовах економічної турбулентності повинно ґрунтуватися на інноваційних інструментах ведення діяльності, таких як кластеризація, капіталізація та фінансизація галузі. Доведено важливу роль у відновленні агровиробництва закордонних донорів, що забезпечать донорську підтримку у вигляді грантів, проектів фінансування, тощо.

Література.

1. *Негрей М.В., Трофімцева О.В.* Аналіз функціонування аграрного сектору України в умовах війни. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна»*. 2022. Випуск 102. С. 49-56.
2. *Радченя О.М., Клименко Л.В., Мусієнко С.І.* Експортний потенціал аграрних підприємств України в умовах військового стану. *Збірник наукових праць Уманського НУС*. 2023. Випуск 102. Частина 2. С. 145-155.
3. *Крамаренко І.С.* Фактори впливу на інвестиційно-фінансову привабливість підприємств агропродовольчої сфери України. *Агросвіт*. 2013. №15. С. 22-24.
4. *Скопенко Н.С., Євсєєва-Северина І.В., Кириченко О.М., Ніколаєнко С.М.* Оцінка втрат українського бізнесу внаслідок війни та ключові напрямки відновлення вітчизняної економіки у післявоєнний час. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 4. С. 11-18.
5. *Крамаренко І.С.* Державне фінансування агропродовольчої сфери України. *Агросвіт*. 2013. №17. С. 13-16.
6. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf.
7. *Дем'янчук І.А.* Природа і особливості виникнення економічної турбулентності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 5. с.88-92.
8. *Porter M.E.* On competition. Boston: Harvard Business School Publishing. 1998.
9. *Іртішцева І.О., Крамаренко І.С.* Фінансово-кредитне забезпечення агропродовольчої сфери України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Агросвіт*. 2012. №3. С. 14-16.
10. *Павленко О.П., Іртішцева І.О., Карпенко Г.Ю.* Наукові підходи щодо глобальної турбулентності: особливості виникнення, сучасний стан та перспективи впливу. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. № 1. С. 238-246.

References.

1. *Nehrej, M.V., Trofimtseva, O.V.* (2022). «Analysis of the functioning of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of war». *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriiia «Ekonomiczna»*. Issue 102, pp. 49-56.

2. Radchenia, O.M., Klymenko, L.V., Musiienko, S.I. (2023). «Export potential of agricultural enterprises of Ukraine in the conditions of martial law». *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho NUS*. Issue 102. part 2, pp. 145-155.
3. Kramarenko, I.S. (2013). «Factors influencing the investment and financial attractiveness of enterprises in the agricultural and food sphere of Ukraine». *Ahrosvit*. №15, pp. 22-24.
4. Skopenko, N.S., Yevsieieva-Severyna, I.V., Kyrychenko, O.M., Nikolaienko, S.M. (2023). «Assessment of losses of Ukrainian business as a result of the war and key directions of recovery of the national economy in the post-war period». *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 4, pp. 11-18. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.4.11>
5. Kramarenko, I.S. (2013). «State financing of the agri-food sector of Ukraine». *Ahrosvit*. №17, pp. 13-16.
6. Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid rujnuvan' vnaslidok vijs'kovoї ahresii rosii proty Ukrainy za rik vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia. (2023). [A report on direct damage to infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine a year after the start of the full-scale invasion]. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf.
7. Dem'ianchuk, I.A. (2012). «The nature and peculiarities of economic turbulence». *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 5, pp. 88-92.
8. Porter, M.E. (1998). *On competition*. Harvard Business School Publishing. Boston. USA.
9. Irtysheva, I.O., Kramarenko, I.S. (2012). «Financial and credit provision of the agro-food sector in Ukraine: current state and prospects for development». *Ahrosvit*. №3, pp. 14-16.
10. Pavlenko, O.P., Irtysheva, I.O., Karpenko, H.Yu. (2022). «Scientific approaches to global turbulence: features of occurrence, current state and perspectives of impact». *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky*. 2022. vol 7. № 1, pp.238-246.

Abstract

Boyko E., Irtysheva I., Vernyuk N., Boyko O. Economic turbulence of agricultural production in the conditions of martial law and strategic vectors of development in the period of post-war recovery.

The Russian Federation's war against Ukraine revealed the most vulnerable places in agro-food production, leading to a lack of food security within and beyond. Agro-food enterprises have been working under martial law for more than a year and are adapting their activities to modern conditions. Constant rocket fire destroys the agro-food infrastructure and threatens the running business. However, agro-food enterprises continue their activities, demining fields for crops by their efforts and attracting donors to finance their activities. In general, agricultural production in Ukraine occurs under the influence of active hostilities and economic turbulence inherent in the cyclical period of global crises. Following modern conditions, there is a need for agricultural production research under martial law and determining the leading prospects for its post-war recovery.

The purpose of the article is to study the economic turbulence of agricultural production in martial law conditions and to substantiate the strategic vectors of development in the post-war recovery period. The analysis of the farm output in the states of martial law was carried out, determining the drop in GDP indicators due to the purposeful destruction and export of a significant number of agricultural products to the Russian Federation, the reduction of cultivated areas, because of the occupation, replacement, and the conduct of active hostilities. The necessity of substantiating the conceptual scheme of the agricultural production recovery model based on resource-saving and environmental protection principles, which is based on five primary cycles that are supported by the economic mechanism of agricultural production recovery, is proven. The importance of studying the aggregated complex of safety factors that will be adapted to the activity in restoring the farm production model is emphasized. It is emphasized that the post-war recovery of the farm output in conditions of economic turbulence should be based on innovative tools for conducting activities such as clustering, capitalization, and financing of the industry. The vital role of foreign donors in restoring agricultural production, which will provide donor support in the form of grants, financing projects, etc., has been proven.

Keywords: economic turbulence, agricultural production, martial law, post-war recovery, strategic vectors.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2023 р.

Бібліографічний опис статті:

Бойко Є. О., Іртишчева І. О., Вернюк Н. О., Бойко О. С. Економічна турбулентність агровиробництва в умовах воєнного стану та стратегічні вектори розвитку в період повоєнного відновлення. Актуальні проблеми інноваційної економіки та права. 2023. № 3. С. 18-23.

Boyko E., Irtysheva I., Vernyuk N., Boyko O. Economic turbulence of agricultural production in the conditions of martial law and strategic vectors of development in the period of post-war recovery. *Actual problems of innovative economy and law*. 2023. No. 3, pp. 18-23.

